

YOSHLAR MEDIA MADANIYATINING MADANIYATSHUNOSLIKDAGI NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i05.005>

Sh.Sh.Rustamov
Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada media madaniyat tushunchasining madaniyatshunoslikdagi nazariy asoslari, mazmun-mohiyati va tarkibiy komponentlari tahlil qilingan. Media madaniyatning media savodxonlik, mediakompetentlik, raqamli kompetensiya hamda axborot madaniyati bilan o'zaro bog'liqligi va farqli jihatlari ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, yoshlar media madaniyatini shakllantirishda axborot-idrok, tanqidiy-refleksiv, aksiologik-milliy, kommunikativ-etik va raqamli xavfsizlik kompetensiyalarining o'rni ochib berilgan. Media madaniyatning zamonaviy axborot jamiyatidagi ahamiyati hamda yoshlar ma'naviyati va madaniy identikligini shakllantirishdagi roli tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: media madaniyat, media savodxonlik, mediakompetentlik, raqamli madaniyat, axborot madaniyati, yoshlar, madaniyatshunoslik, kommunikatsiya

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF YOUTH MEDIA CULTURE IN CULTURAL STUDIES

Sh.Sh.Rustamov
Namangan State University

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations, content and structural components of the concept of media culture in cultural studies. The relationship and differences between media culture and media literacy, media competence, digital competence and information culture are highlighted based on scientific sources. The role of information-cognitive, critical-reflexive, axiological-national, communicative-ethical and digital security competencies in the formation of youth media culture is also revealed. The importance of media culture in the modern information society and its role in the formation of youth spirituality and cultural identity are analyzed.

Keywords: media culture, media literacy, media competence, digital culture, information culture, youth, cultural studies, communication

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida media madaniyat tushunchasi ilmiy tadqiqotlarning muhim obyektiga aylanib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida insonning kundalik hayoti, dunyoqarashi va madaniy faoliyatida media vositalarining ta'siri sezilarli darajada ortdi. Ayniqsa, yoshlar hayotida internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar asosiy kommunikatsion maydonga aylanganligi media madaniyat masalasini dolzarb ilmiy muammo sifatida o'rganishni talab etmoqda.

«Media madaniyat» tushunchasini ilmiy jihatdan aniqlashda u uchun ko'pincha sinonim sifatida qo'llanuvchi «media savodxonlik», «raqamli kompetensiya», «mediakompetentlik» va «axborot madaniyati» tushunchalari bilan tenglashtirib qo'yish metodologik xato bo'lib chiqadi. Bu xato faqat terminologik emas, balki butun bir tadqiqot maydonini shakllantiruvchi konseptual chalkashlikdir, chunki har bir tushuncha o'ziga xos predmet doirasiga, kompetensiyaviy yadrog va baholash apparatiga ega. Media savodxonlik ko'proq axborotni topish, tekshirish va tahlil qilish ko'nikmalarini bildirsa, mediakompetentlik bu ko'nikmalarni amaliy vaziyatda qo'llay olish qobiliyatini, raqamli kompetensiya texnologik qurilma va platformalardan foydalanish maydonini, axborot madaniyati esa axborotni boshqarish va saqlash madaniyatini aks ettiradi. Media madaniyat ulardan farqli ravishda nafaqat ko'nikma yig'indisi, balki shaxsning raqamli muhitda ma'noni anglash, mezonni tanlash, kommunikatsiyani madaniylashtirish va mas'uliyatni o'z zimmasiga olish qobiliyatini, qadriyat-aksiologik tanlovni va estetik-etik yo'nalishni qamrab oluvchi yaxlit kategoriyadir.

Madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan media madaniyatni uch komponentli yaxlit hodisa sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. Birinchi komponent - texnologik-infratuzilmaviy komponent: qurilma, platforma, algoritm, tarmoq va formatlar majmui; bu komponent moddiy madaniyat markazida ko'rib chiqiladi va u yoshning raqamli muhitda harakat qiladigan «predmetli olami»ni qamrab oladi. Ikkinchi komponent - semiotik-kommunikativ komponent: mediamatn, vizual belgi, ovoz, izoh, mem, qisqa video va blog janrlari; bu komponent ramziy madaniyat o'qida tahlil qilinadi va yoshning kontent bilan muloqot qiladigan «belgilar olami»ni yaratadi. Uchinchi komponent - aksiologik-xulqiy komponent: yoshning kontentni qaysi ma'naviy mezon bilan qabul qilishi, qanday til va ohangda munosabat bildirishi, tarqatish oqibatini qanchalik anglashidir; bu qavat mental madaniyat markazida tahlil qilinadi va u yoshning raqamli muhitdagi madaniy subyektivligini shakllantiradi. Bunda ko'zlangan asosiy tahliliy pozitsiyasi aynan uchinchi komponentni markazga qo'yib, qolgan ikki komponentni unga xizmat qiluvchi tizim sifatida talqin qiladi.¹

¹ Potter W.J. Media Literacy. – 9th ed. – Thousand Oaks: SAGE Publications, 2019. – P. 35–67; Potter W.J. Theory of Media Literacy: A Cognitive Approach. – Thousand Oaks: SAGE Publications, 2004. – 320 p.

Media madaniyat «yoshning axborot maydonidagi ongli, mas'uliyatli va qadriyatli faoliyat madaniyati» sifatida ta'riflanadi. Ushbu ta'rif ichida besh kompetensiya yashiringan: axborot-idrok kompetensiyasi (axborotni topish, ajrata olish va tushunish), tanqidiy-refleksiv kompetensiya (manba va dalilni baholash, ta'sir mexanizmlarini tushunish), aksiologik-milliy kompetensiya (axborotni milliy madaniyat va ma'naviy qadriyatlar asosida saralash), kommunikativ-etik kompetensiya (raqamli muloqotda hurmat, mas'uliyat va e'tibor) va raqamli xavfsizlik kompetensiyasi (shaxsiy ma'lumot, virtual tahdid va sog'lom raqamli xulq). Bunday struktura yoshlar media madaniyatini ham diagnostika, ham rivojlantirish vositasiga aylantirish uchun zarur ramzlar to'plamini yaratadi va keyingi paragraflarda tafsiloti bilan ochiladi.

Madaniyatshunoslik mantiqida, media madaniyatni quyidagi to'rt funktsional vazifalar majmuasi orqali izohlash mumkin. Avvalo, kognitiv vazifa u yosh shaxsning axborotni topish, tushunish va izohlash qobiliyatini ta'minlaydi. So'ngra, aksiologik vazifa: shaxsga axborotni qadriyatli mezonlar asosida qabul qilish va saralash sharoit yaratadi. Yana, kommunikativ vazifa: raqamli va virtual muloqotda ma'naviy chegaralar, hurmat va mas'uliyat me'yorlarini saqlashga xizmat qiladi. To'rtinchidan, identiklik vazifasi, yoshlarning milliy-madaniy o'zligini, raqamli muhitda yo'qolib ketishidan himoya qiladi. Bu to'rt vazifa hech qachon mexanik yo'sinda alohida ishlamaydi; ular yagona kompleks holatda, yoshning har bir media-aktida bir vaqtda namoyon bo'ladi va binobarin ularni baholash ham yagona integrativ instrument orqali amalga oshirilishi shart.

Ilmiy adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, yoshlar media madaniyatini shakllantirishga qaratilgan ko'plab yondashuvlar uchta yo'nalishda kechmoqda: birinchisi taqiqlovchi yondashuv (cheklash, monitoring, o'chirish va filtrlash); ikkinchisi ma'rifiy yondashuv (bilim berish, tushuntirish va tarbiyalash); uchinchisi kompetensiyaviy yondashuv (ko'nikma va xulqni shakllantirish hamda baholash). Tadqiqot quyidagi ilmiy xulosaga keladi: uchala yondashuv ham alohida olganda yetarli emas; ular integrativ-madaniyatshunoslik yondashuvi asosida birlashtirilishi kerak. Aynan shunday yondashuv tadqiqotning asosiy metodologik mezonini hisoblanadi va u taqiqlovchi yondashuvning rejmentar quvvatini, ma'rifiy yondashuvning bilim asosini, kompetensiyaviy yondashuvning amaliy o'lchanadigan natijasini hamda madaniyatshunoslik fanining aksiologik-ramziy chuqurligini bir tizimga birlashtiradi.

Yoshlarning ijtimoiy-madaniy rivojlanishida media madaniyat o'zining uchta darajadagi ta'sirini ko'rsatadi. Birinchi darajada - shaxsiy rivojlanish: yosh axborotni qabul qilish, fikr-mulohaza yaratish, shaxsiy raqamli o'zligini shakllantirish jarayonida media madaniyatni ichki resurs sifatida qo'llaydi. Ikkinchi darajada - ijtimoiy muloqot: u guruh, jamoa va virtual hamjamiyat ichida o'z fikrini asoslab

bera oladi, kelishmovchilik va konfliktni nutqiy yo'l bilan boshqarishni o'rganadi. Uchinchi darajada - madaniy ishtirok: yosh axborot maydonida o'z xalqi, milliy madaniyat va davlat siyosati manfaatlarini nuqtai nazaridan mas'uliyatli iste'molchi, yaratuvchi va tarqatuvchi sifatida ishtirok etadi. Bu uchta darajaning hech biri qolganlarisiz to'liq bajarilmaydi: shaxsiy rivojlanmagan yosh ijtimoiy muloqotda ham, madaniy ishtirokda ham yetarli daraja ko'rsata olmaydi; aksincha, ijtimoiy muloqot va madaniy ishtirok shaxsiy rivojlanishni yangi sifatga olib chiqadi.²

Yana bir asosiy metodologik nuqta shundaki, media madaniyat tushunchasi statik emas, balki dinamik kategoriyadir. U media infrastrukturasini (qurilma, platforma, algoritmlar), media kontent (matn, vizual, audio, qisqa video), media foydalanuvchi (auditoriya, muallif, sharhlovchi) va media institutsiya (oilalar, ta'lim, mahalla, OAV) o'rtasidagi doimiy o'zaro ta'sir natijasida qayta-qayta shakllanadi. Bugungi yosh kechagi yoshdan farqli media tajribaga ega bo'lgan; ertangi yosh esa bugungi yondashuvlardan oshib o'tishi ehtimoli yuqori. Demak media madaniyatni shakllantirish texnologiyasi ham doimiy yangilanadigan, modulli va monitoring asosida ishlaydigan tizim bo'lishi shart. Bu hodisa Z.Bauman tomonidan ifodalangan «suyuq zamonaviylik» (liquid modernity) konsepsiyasiga muvofiq keladi: bugungi madaniy shakllar suyuq holatda bo'lib, doimiy o'zgarishda turadi va shu bois ularni statik institutsional vositalar bilan boshqarish mumkin emas; faqat dinamik, moslashuvchan va doimiy yangilanadigan vositalar muvaffaqiyatli ishlay oladi.

Tushunchaviy tahlilning yakuniy bosqichida media madaniyatning ilmiy ta'rifi quyidagi shaklda taqdim etiladi: media madaniyat - yosh shaxsning axborot maydonida ongli, tanqidiy va aksiologik tanlov qilish, raqamli muloqotda milliy madaniy me'yor va etik qoidalarini saqlash, kontentni yaratish va tarqatishda mas'uliyatni his etish hamda raqamli xavfsizlik chegaralarini bilgan holda harakat qilish kompetensiyalari yig'indisi va madaniy faoliyat tarzidir. Ta'rif madaniyatshunoslik tahlili doirasida ilmiy tasavvurni shakllantirib, keyingi paragraflar uchun nazariy asos vazifasini bajaradi va o'zbek madaniyatshunoslik nazariyasining hozirgi rivojlanish bosqichida tegishli kontseptual hissa hisoblanadi.³

Media madaniyat tushunchasining madaniyatshunoslik mazmuniga oid yana bir asosiy metodologik kuzatuv - uning «hodisaviy» va «protseduraviy» talqinlari o'rtasidagi farqlanishdir. Hodisaviy talqin media madaniyatni jamiyatda mavjud bo'lgan tayyor madaniy fakt sifatida ko'radi: u allaqachon shakllangan, o'rganish va tasvirlash mumkin bo'lgan obyekt. Protседuraviy talqin esa media madaniyatni doimiy ravishda yaratiladigan, o'zgartiriladigan va qayta tashkillanadigan amaliy jarayon sifatida talqin qiladi. Tadqiqot doirasida protseduraviy yondashuv asos qilib

² Umarova Z.A. Mediaresurslar vositasida talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish: falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2021. – B. 13–25.

³ Abdukadirova N.A. Formirovaniye mediagramotnosti na zanyatiyax po angliyskomu yazyku (B2): pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Guliston, 2021. – S. 13–34.

olingan, chunki bugungi raqamli muhit kunlik ravishda yangi madaniy shakllarni vujudga keltirayotgan dinamik makondir, va statik tahlil unda yetarli ilmiy quvvatga ega emas.

Tushuncha tahlilining yana bir muhim qatlami - uning gender va yosh aspektidir. Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, qiz va yigit yoshlarning raqamli muhitdagi madaniy amaliyoti bir qator jihatlarida farqlanadi: qizlar ko'proq vizual platformalarda (Instagram, Pinterest) faolligini, yigitlar esa video va o'yin platformalarida (YouTube, gaming) ustun ko'rinishni ko'rsatadi. Bu farqlanish dasturlarning differensial yondashuvini taqozo etadi va treninglar didaktikasida hisobga olinadi. Farqlanish stigmatizatsiya manbasi emas, ekosistemaning xilma-xilligini tushunish uchun amaliy ma'lumotdir va u yoshlarning turli ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni yaratish imkoniyat ochadi.

Media madaniyatining «til» qatlami alohida tahlilni talab qiladi. Yoshlarning raqamli muloqot tilida quyidagi xususiyatlar ko'zga tashlanadi: tezkor reaksiya, paralingvistik vositalarning (emoji, sticker, gif) keng qo'llanishi, milliy va xalqaro leksika sintezi, qisqartirilgan formalar (lol, omg, brb) bilan o'zbekona iboralar (xayrli kun, omad tilayman) ning aralashishi. Bu lingvistik manzara nafaqat oddiy til o'zgarishi, balki butun bir kommunikativ madaniyatning shakllanishini ko'rsatadi. Yoshlar o'zlarining «raqamli o'zbek tili»ni ishlab chiqmoqdalar - bu til klassik adabiy o'zbek tilidan farq qiladi, ammo undan ajralmaydi. Lingvomadaniy hodisani kuzatuv va qo'llab-quvvatlash mahalliy ilm-fan oldidagi yangi vazifalardan biridir.⁴

Tushunchaviy aniqlikni kafolatlashda yana bir muhim mezon - «media madaniyat» va «kompyuter savodxonligi» tushunchalarini farqlash. Kompyuter savodxonligi qurilmalardan foydalanish texnik ko'nikmasi (klaviatura, sichqoncha, asosiy ofis dasturlari) bilan cheklanadi va u kommunikativ-madaniy qatlamga ko'tarilmaydi. Media madaniyat esa o'z navbatida texnik ko'nikmalar darajasidan ancha kengroq, shaxsning butun raqamli amaliyotini boshqaradigan integrativ kompetensiyaviy tizimdir. Bu farq ko'plab maktab va universitetlarda «raqamli savodxonlik» kurslari texnik ko'nikmalar bilan cheklanib qoladi va asosiy madaniy-aksiologik qatlamga e'tibor qaratilmaydi.

Madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan, media madaniyatni «hayotiy madaniyat» (lebenswelt) tushunchasi bilan bog'lash maqsadga muvofiq. E.Husserl falsafasidan keyingi rivojlanish bosqichida bu tushuncha kunlik amaliyotning ramziy ko'rinishini qayd qiladi. Yoshlar uchun raqamli muhit allaqachon hayotiy madaniyatning ajralmas qismiga aylangan: ular bu muhitda rejasiz «yashashadi», «muloqot qiladilar», «yangiliklarni eshitadilar», «do'st topadilar», «sevishadilar», «munozara qiladilar». Binobarin, media madaniyat alohida fan emas, balki yoshning butun hayotiy

⁴ Ferrés J., Piscitelli A. Media Competence: Articulated Proposal of Dimensions and Indicators // Comunicar. – 2012. – Vol. 38. – P. 75–82.

madaniyati strukturasining markaziy o'qiga aylanmoqda va demak unga nisbatan akademik yondashuv ham yaxlit, hayotiy va integrativ bo'lishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Potter W.J. Media Literacy. - 9th ed. - Thousand Oaks: SAGE Publications, 2019. - P. 35-67; Potter W.J. Theory of Media Literacy: A Cognitive Approach. - Thousand Oaks: SAGE Publications, 2004. - 320 p.
2. Umarova Z.A. Mediaresurslar vositasida talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish: falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. - Toshkent, 2021. - B. 13-25.
3. Abdukadirova N.A. Formirovaniye mediagramotnosti na zanyatiyax po angliyskomu yazyku (B2): pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. - Guliston, 2021. - S. 13-34.
4. Ferrés J., Piscitelli A. Media Competence: Articulated Proposal of Dimensions and Indicators // Comunicar. - 2012. - Vol. 38. - P. 75-82.